

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 24

1943

UPPSALA 1943

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1943
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
43603

GARDAR SAHLBERG: *Gustaf Fredrik Gyllenberg. Hans liv och diktning under frihetstiden*. Ak. avh. Uppsala 1943. XIV + 538 s. Pris kr. 12:—.

Det är kanske i sin ordning, att Fru Nordenflycht och Creuz tidigare och i högre grad än Gustaf Fredrik Gyllenberg gjorts till föremål för litteraturhistorisk forskning. Men att Gyllenberg och hans diktning så länge som fallet blivit kommit att sakna den belysning ett grundligt vetenskapligt arbete skänker, är dock ganska förvånande. Hans betydelse för den svenska poesien ända fram till det götiska förbundets tid är stor och oomtvistlig, ja, han har ju t. o. m. — av Franzen — kallats den svenska vitterhetens fader, »det snille, som ännu efter Stiernhjelms och Dahlins, blef en Skapare af Sveriges språk och Skaldekonst».

Gardar Sahlberg har därför genom sin i maj 1943 ventilerade doktorsavhandling, »Gustaf Fredrik Gyllenberg. Hans liv och diktning under frihetstiden», fyllt en iögonfallande lucka i den nu alltmer fulltaliga serien av vetenskapliga monografier över våra främsta författare. Som underrubriken anger, behandlar Sahlberg inte Gyllenbergs hela författarskap men dock den ojämförligt bästa och viktigaste delen därav. Avhandlingen har trots tidsbegränsningen blivit fullt tillräckligt voluminös (508 sidor utom bilagor och register).

Ett ganska stort utrymme ägnar Sahlberg åt skaldens släkt, säkerligen med rätta, ty frihetstiden var väl mer än de flesta andra epoker en tid, då den enskildes »konjunkturer» voro beroende av anförvanternas. Redan på avhandlingens första sida antyder författaren vad som senare genom undersökningen skall besanna sig, nämligen att Gyllenbergs personliga liv lika väl som hans diktning i hög grad influerades av förändringarna i släktens situation och därmed också av »det inrikespolitiska barometerståndets växlingar».

Första kapitlet behandlar släktens uppstigande till makt och härlighet — den kan väl nästan sägas ha varit frihetstidens mest inflytelserika. Andra kapitlet skildrar barndomstiden, som skaldens tankar så utomordentligt ofta skulle gå tillbaka till, och vidare universitetstiden: den korta och tydligen föga givande uppsalavistelsen och de så mycket mer stimulerande åren i Lund. De akademiska fäderna funno det ju med lärosätets fördel förenligt att välja den 18-åriga ynglingen, universitetskanslerns son, till rector illustris. Den alltför lysande starten sporrade i hög grad hans aktivitet och flit men ökade säkerligen också, såsom av Sahlbergs undersökning framgår, hans känslighet för de motgångar och förödmjukelser livet skulle ha i beredskap åt honom, inte minst det branta steget ned till en enkel registratorsbefattning i justitiekanslerskontoret. Så utförligt, som de torftiga källorna det medger, går Sahlberg in på Gyllenbergs universitetsstudier och deras betydelse för skaldens tankevärld och idealbildning. De moraliska lärdomar Gyllenberg under Lundavistelsen insöp hos antikens stoiker, skulle visserligen till synes undanträngas av nyare inflytelser, men det var till sin ungdoms läromästare han senare återgick för att hämta styrka under mannaårens påfrestningar. I Lund tog han också intryck av wolffianismen, intryck som förberedde hans övergång till en odogmatisk, förnuftsmässig upplysningsreligion, vars art och värmegrad Sahlberg nog kunde ha gjort sig något större möda att närmare diskutera.

»I skuggan av Dalin» är Sahlbergs rubrik på det kapitel, som behandlar Gyllenbergs första tid i huvudstadsmiljön och de dikter av honom som ingå i *Våra Försök*. Från Kruses biografi känner man till, hur djup den misstämning var, som rådde mellan Fru Nordenflycht och hovgunstlingen Dalin; denne tycks ju ganska målmedvetet ha motarbetat henne, och den temperamentsfulla skaldinnan försummade intet tillfälle att ge honom ett stick. Sahlberg gör gällande, att en irritation gentemot Dalin och en lust att ta upp tävlan med honom om drottningens ynnest fanns också hos övriga medlemmar av den nordenflychtska kretsen. Det är, menar han, ett direkt samband mellan Tankebyggarens och Vitterhetsakademiens tillkomst år 1753 — de instiftades ju med blott ett par veckors mellanrum, den 3 respektive 20 mars. Tankebyggarna torde ha haft reda på drottningens planer och velat väcka hennes uppmärksamhet inför vad som förestod. Påfallande snabbt färdigredigerades den första volymen av *Våra Försök*. Den var klar till drottningens födelsedag 24 juli, innan akademien ännu haft sitt första sammanträde, och den inleddes av Gyllenbergs ode till skaldegudinorna, vilket Sahlberg med sin förmåga av elegant träffande formuleringar kallar »skal-

dens första djupa bugning för den tron, till vilken han under hela sin ungdomstid skulle komma att rikta än hatfulla, än kärleksfulla men alltid längtansfulla blickar.» Den iver, med vilken tankebyggarna gingo till väga, gjorde ju emellertid, att samlingen delvis blev ett ganska undermåligt hastverk.

Med särdeles lätt hand far Sahlberg över åtskilliga av Gyllenborgs tidigaste dikter. Detta kan ju synas mycket motiverat: betydande äro de icke, och som Sahlberg påpekar sakna skaldens »konstnärliga uttrycksmedel ännu all elegans och finess» (s. 97). Fråga är emellertid, om det inte trots allt varit av intresse att grundligt behandla deras språk och stil, ty utan att så att säga fastställa utgångsläget kan man inte i detalj ge belägg för hur målmedvetet, systematiskt och framgångsrikt det arbete var, som Gyllenborg och hela den nordenflychtska kretsen snart kom att nedlägga på språkets hyfsning, stilens glans och rytmens säkerhet. Skaldens poem i första delen av Våra Försök visa åtskilliga stildrag, som höra hemma i barockdiktningen — mycket flera än dem Sahlberg påpekar — och ibland präglas satirerna av en drastisk, frispråkig naturalism, som pekar både bakåt mot stormaktstidens stil och framåt mot Bellman. Redan i nästa volym, 1754, har Gyllenborg hunnit ett gott stycke i stilutveckling; fortfarande finnas många barockdrag men nu åtminstone i ett par fall använda i tydligt parodiskt syfte. Några av dikterna i den tredje volymen 1756 visa ett modernare stadium, och i Vitterhetsarbeten 1759 är det avgörande steget taget: de låga och dialektala orden ha trängts tillbaka, vissa ålderdomliga böjningsformer (t. ex. adjektivändelsen -er) ha avlägsnats, stavningen har moderniserats, cesurens plats har fixerats o. s. v. Den ytterst livliga språkliga diskussionen under 1750-talet har tydligen burit frukt. Om Sahlberg hade undersökt dessa förhållanden, skulle han säkerligen ha funnit ytterligare bevis på Dalins stora betydelse för tankebyggarna. Det skulle locka mig att i annat sammanhang få återkomma till hit-hörande frågor. Att författaren så föga uppmärksammat de språkliga och stilistiska problemen torde nog få betecknas som avhandlingens mest kännbara brist.

Mycket mer än för den poetiska stilen intresserar sig Sahlberg för dikternas innehåll och för de idéhistoriska sammanhangen. Utförligt och intresseväckande behandlar han Tankebyggarens livliga diskussion om upplysningstankarna: Mandevilles samhällssyn, Lockes uppfostringsidéer, de filantropiska strävandena, Rousseaus kulturkritik o. s. v. Problemet om Rousseau-inflytandet är naturligtvis synnerligen viktigt. Författaren har tagit upp det till särskild behandling i samband med tolkningen av Gyllenborgs stort anlagda dikter Ungdomens Försvär och Fägringens Försvär i tredje delen av Våra Försök. Tidigare forskning har gjort gällande, att dessa båda dikter »bilda den äreport, genom vilken rousseauismen kör in i vårt land». Sahlberg vill rucka på denna åsikt. Han visar, att de tankegångar om ett lyckligare och bättre naturtillstånd, som Gyllenborg här framför, snarast ansluta sig till dem som före Rousseau hävdats av den schweiziske diktaren Albrecht Haller. Denne var ju mycket uppskattad också av fru Nordenflycht. Men även om Gyllenborg inte i samma grad som man tidigare menat accepterat den store genévarens radikala åsikter, får man väl dock icke förringa Rousseau-inflytandet. Av allt att döma var det den i Europa pågående flammade debatten om Rousseau, som aktualiserat Gyllenborgs problemställning och kom honom att söka sig till den mindre revolutionäre Haller. Det hade kanske för övrigt bort påpekas, att man som den modernare forskningen visat kan tala om en »helvétism», en nationell opposition mot det starka franska kulturinflutandet, en rörelse som satte upp de gamla schweiziska dygderna enkelhet, naturlighet, redbarhet och sund styrka mot vad som ansågs såsom fransk förkonstling och överkultivering. Både Haller och Rousseau höra med i denna strömning.

Sahlberg rör sig med en synnerligen stor komparativ apparat. Någon gång tycker man nog, att han fallit för frestelsen att hopa onödigt mycket jämförelsematerial, t. ex. då han för att tillfylla förklara en enda liten detalj i Gyllenborgs Vinterqväde, strofen om utbildningen, anser sig vara tvungen att citera utom Vergilius och Thomson en hel rad äldre svenska författare, som talat om att isen lägger broar över vattnet. Men på det hela taget har Sahlberg förstått att göra den omständliga komparativa undersökningen njutbar, vilket inte minst beror på stilens förtjänster, på hans förmåga av livlighet och uttrycksfullhet i framställningen. Ofta har han med detaljbevis styrkt eller nyanserat påpekanden, som allaredan gjorts av äldre forskare, främst Lamm, men i åtskilliga fall har han också gjort egna upptäckter. Ett par sådana må här nämnas.

Vid studiet av Fägringens försvar har Sahlberg fäst sig vid ett parti om den ursprungliga människans fysiska fägring. Gyllenborgs tankegång är, att den kroppsliga skönheten betingas av en inre, själslig skönhet, d. v. s. dygd, och att denna i sin tur förutsätter, att människan låter sig ledas av sina okonstlade naturliga drifter och böjelser. Sahlberg har funnit skildringen »till den grad avvikande från Rousseaus målning av l'homme sauvage» att han tvingats söka förebilderna på helt annat håll. Spåren ha lett honom till den klassiskt inspirerade idealismen hos Shaftesbury och hans skola, närmare bestämt till Francis Hutcheson, och det vill synas som om dennes skönhetsuppfattning betytt en hel del för Gyllenborg. Det verkar i förstone mycket förvånande att en ung skald och filosofisk dilettant i Sverige vid denna tid skulle ha ägt kännedom om Hutcheson, men förvåningen blir mindre om man — vilket Sahlberg inte gjort — upptäcker, att Hutchesons teorier rätt utförligt och delvis mycket entusiastiskt behandlats i artikeln »Beau» i den stora encyklopedien (påpekat av Blanck).

Av de författare, som påverkat Gyllenborg, nämns i avhandlingen många gånger Fredrik den store. Sahlberg antyder som sin åsikt, att Gyllenborg upptagit vissa synpunkter och uttryckssätt från den preussiske konungens uppmärksammade Poésies diverser med det bimotoivet, att han därigenom skulle behaga dennes syster på den svenska tronen. Skulle så vara förhållandet, behöver man väl — med kännedom om mänskligt psyke i allmänhet och forna tiders syn på rojalistiskt smicker i synnerhet — ingalunda känna sig förvånad och moraliskt upprörd. Å andra sidan kan man nog fråga sig, om verkligen likheterna med eklektikern Fredrik II:s dikter äro så slående, att Gyllenborg haft rimlig anledning tro, att drottningen skulle lystra och uppskatta artigheten.

En gren av diktningen, som författaren inte tänkt på att söka i, när det gällt att fastställa Gyllenborgs litterära inspirationskällor, är den dramatiska. En person i kronprins Gustavs närhet kan emellertid knappast ha undgått att ta intryck av den mängd teaterpjäser han flera gånger i veckan med eller mot sin vilja fick se. Som Sahlbergs egen opponent, fil. lic. Lennart Breitholtz, vid disputationen påpekade, visa en del typer i Gyllenborgs satirer en ganska stor släktskap med några av tidens populära komedifigurer.

Författarens största styrka är nog förmågan att fånga »le moment». Genom en så preciserad datering som möjligt av dikterna och genom en undersökning av den dagsaktuella situationen i varje särskilt fall — den politiska, den kulturella och den personliga — har Sahlberg förstätt att förläna Gyllenborgs dikter ett överraskande intensivt liv. Det gäller inte minst Vinter-Qvådet i Witterhetsarbeten. Det kom till vid en tid, då det tragikomiska pommerska kriget såg ut att sluta med en katastrof. Den svenska armén hade i september 1757 infallit på preussiskt område, men den var uselt utrustad och sjukdomar härjade bland soldaterna. I Stockholm gick det oroande rykten om deserteringar och upplopp i armén. I december hade rådet måst avsätta fältmarskalken Ungern Sternberg, som ansågs oduglig, men innan efterträdaren hann fram, hade de svenska trupperna för preussarnas angrepp dragit sig tillbaka till Stralsund och Rügen, där de ledo brist på ammunition. Förbindelserna med Sverige voro avskurna på grund av isarna. I ledande hattkretsar fruktade man, att hären skulle kapitulera, och man befارade också, att med hattpolitiken missnöjda element skulle försöka en statsvälvning. Mitt uppe i allt detta florerade nöjeslivet i huvudstaden alldeles obehjdat: baler, teatrar, maskerader. Det är en verklig vanda inför den moderna förslappningen och urartningen, när Gyllenborg utropar:

»Dens namn lät evigt mörker gömma!
Som född i Sverige, vågar glömma
Sig vara född att leva fri.»

Och då skalden pekar på de forna göternas styrka, sker det mot en lika djupt oroande aktuell bakgrund, som då Geijer och Tegnér drygt ett halvsekel senare med samma medel försökte väcka sina sovande landsmän genom Manhem och Svea.

Sahlbergs behandling av Gyllenborgs dikter i Witterhetsarbeten avbrytes av ett rent biografiskt kapitel, som fått rubriken »Gyllenborgarna inför krisen». Med framdragande av åtskilligt nytt material skildrar författaren, hur släktens makt-

ställning undergrävdes och störtade samman. Han redogör för skaldens farbroders, presidenten i bergskollegiet Fredrik Gyllenborgs ekonomiska manipulatio-
ner i samband med växelkontoren och för sterbhusets konkurs, för brorsonen
riksrådet Henning Adolfs svårigheter och snöpliga avskedsansökan, för skaldens
egna förödmjukelser vid hovet och nödtvånget för denne dygdens sångare att
anlita en direkt olaglig väg att trygga sin befordran och ekonomiska existens.
Kapitlet ger ett ganska starkt intryck av den slutande frihetstidens inre förfall.

Påfallande är, att just den svåra krisen utlöste Gyllenborgs hela poetiska ska-
parkraft. Under senare halvåret av 1761 och förra halvåret av 1762 är det Gyl-
lenborg författar Menniskjans Nöjen och Menniskjans Elände, Afsked från Ung-
domen, Verlds-Föragtaren och kanske också första versionen av Ode öfver Sjä-
lens styrka. Avhandlingens tyngst vägande och vackraste parti är analysen av
de båda sistnämnda dikterna, som ju jämte Menniskjans Elände äro de, på vilka
Gyllenborgs litterära ära främst vilar. Om också dessa klassiska dikter aldrig
förfelat att göra ett djupt intryck, är det dock tydligt, att samtiden måste ha läst
dem på ett annat sätt än vi, måste ha funnit dem fyllda av ett mera skälvande
liv och haft öra för de aktuella anspelningarna i snart sagt varje rad. Det är
inte en liten förtjänst hos Sahlberg, att han i den mån så över huvud taget är
möjligt lärt oss läsa dessa dikter med Gyllenborgs samtids ögon.

Gunnar Tideström.